DE L'AMOR PER LA PARAULA:
Estudis en homenatge al professor José Enrique Gargallo Gil
2026, pp. 75–84, https://memoriadelcor.org

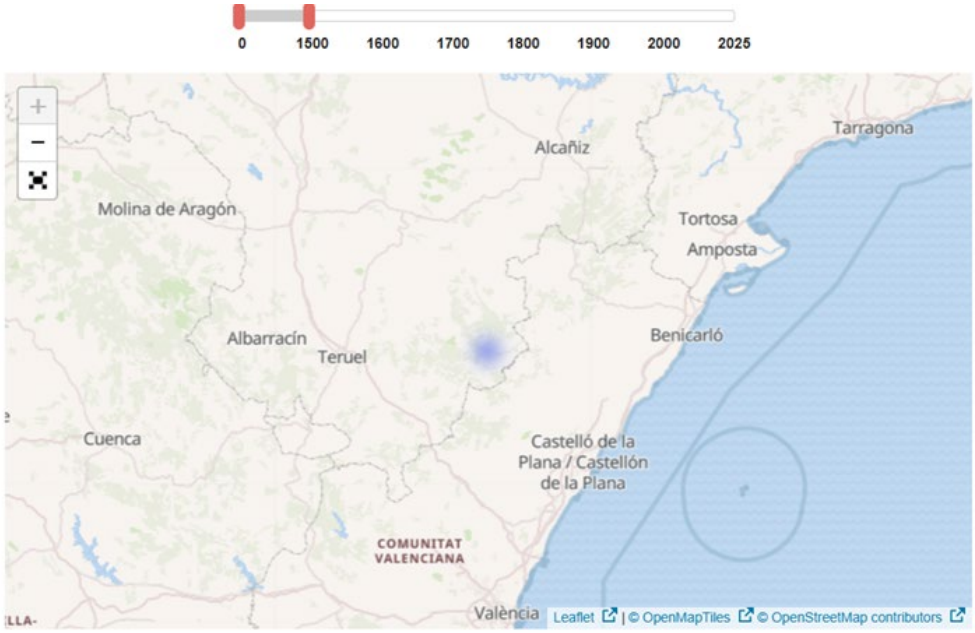
A PROPÒSIT DE *GARGALLO*

Mar BATLLE
Institut d'Estudis Catalans

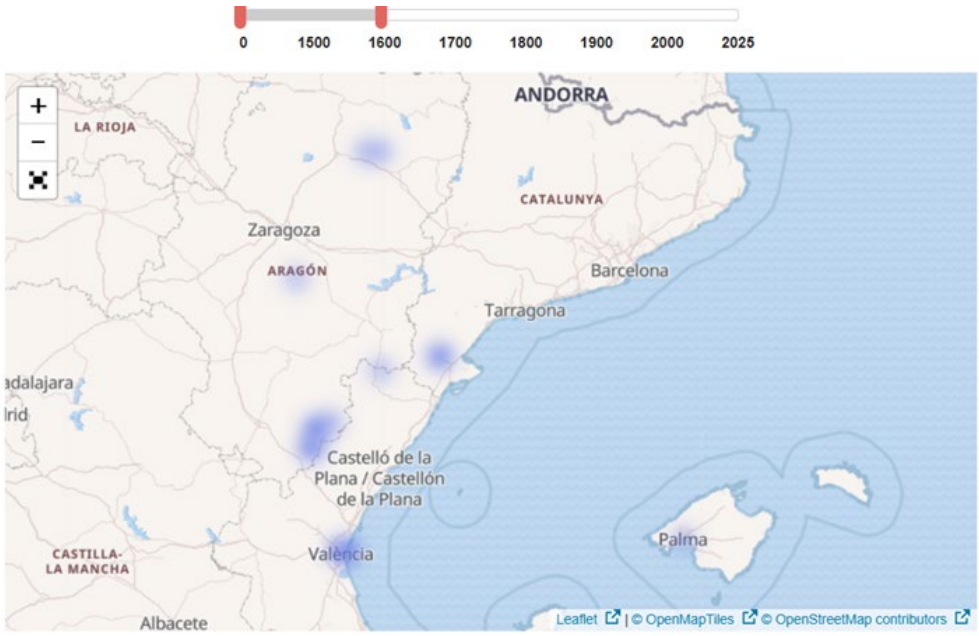
L'any 2014 vaig coincidir amb José Enrique Gargallo Gil en el tribunal d'una tesi doctoral. A més de ser l'inici d'una bona amistat, va ser el primer *Gargallo* que vaig conèixer personalment a banda dels que hi ha a la meva família, ja que la meva àvia materna, procedent d'Estercuel (província de Teruel), també es deia Gargallo. Aleshores ja sabia que era un cognom aragonès i que també era un topònim, un nom de lloc. Efectivament, Gargallo és avui un poble amb pocs habitants, víctima de la despoblació que afecta la zona i que ha facilitat la propagació del cognom a altres llocs des de fa temps.

Gràcies al portal *Geneanet* podem observar l'expansió del cognom a través dels segles. Veiem com el 1500 els portadors d'aquest cognom s'ubiquen tots prop de l'epicentre (el poble de Gargallo), però un segle després el cognom ja es troba a Tortosa, Morella, Mora de Rubielos i zones veïnes, ben a prop de Puebla de Arenoso, d'on prové el nostre homenatjat. Els pobles de Gargallo i Puebla de Arenoso estan a uns 150 km de distància.

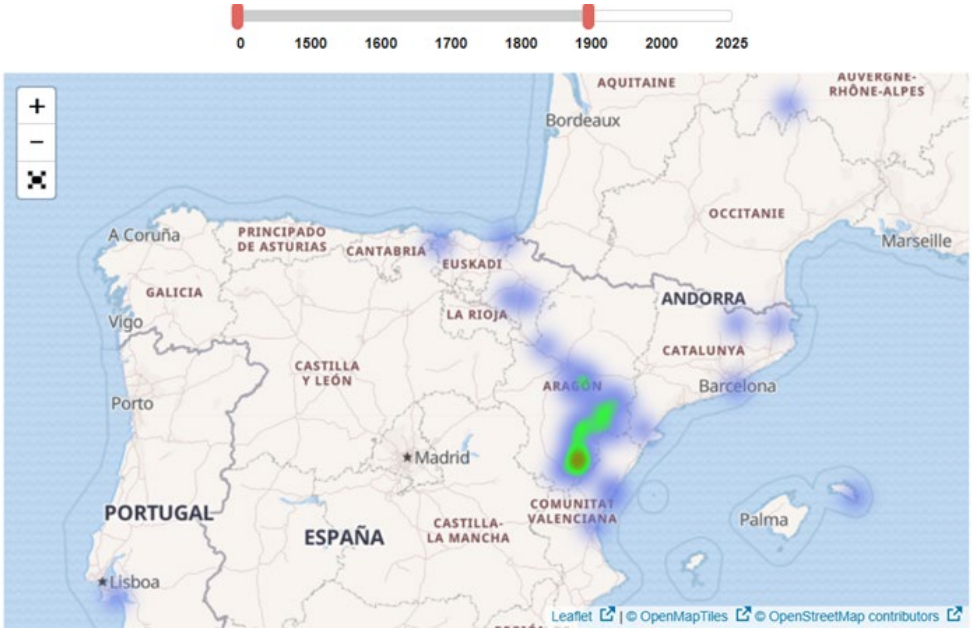
D'acord amb les dades de l'Instituto Nacional de Estadística, els municipis on més abunda el cognom *Gargallo* actualment són: Gargallo (Teruel), Linares de Mora (Teruel), Mosqueruela (Teruel), Alcalà de la Selva (Teruel), Aliaga (Teruel), la Jana (Baix Maestrat), Rubielos de Mora (Teruel), Samper de Calanda (Teruel), Castelserás (Teruel), etc. I ja en el domini lingüístic català, es troba a l'Alcora (Castelló), Borriol (Castelló), Castelló de la Plana, Alcalà de Xivert (Castelló), Peníscola (Castelló), Vinaròs, (Castelló), Amposta (Montsià), Tortosa (Baix Ebre), etc.

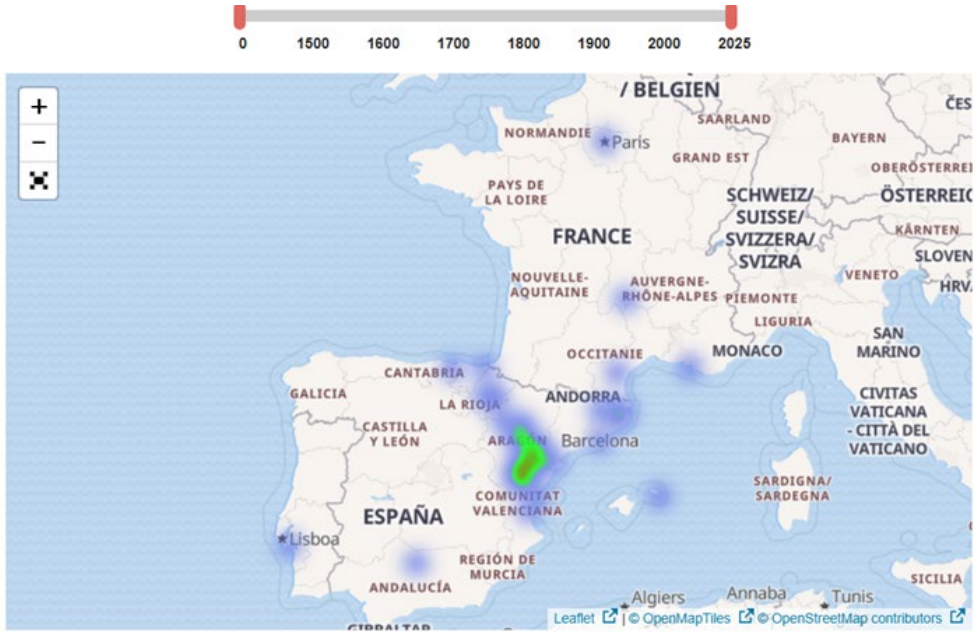
Imatge 1: Distribució aproximada del cognom *Gargallo* al 1500. Font: *Geneanet*.

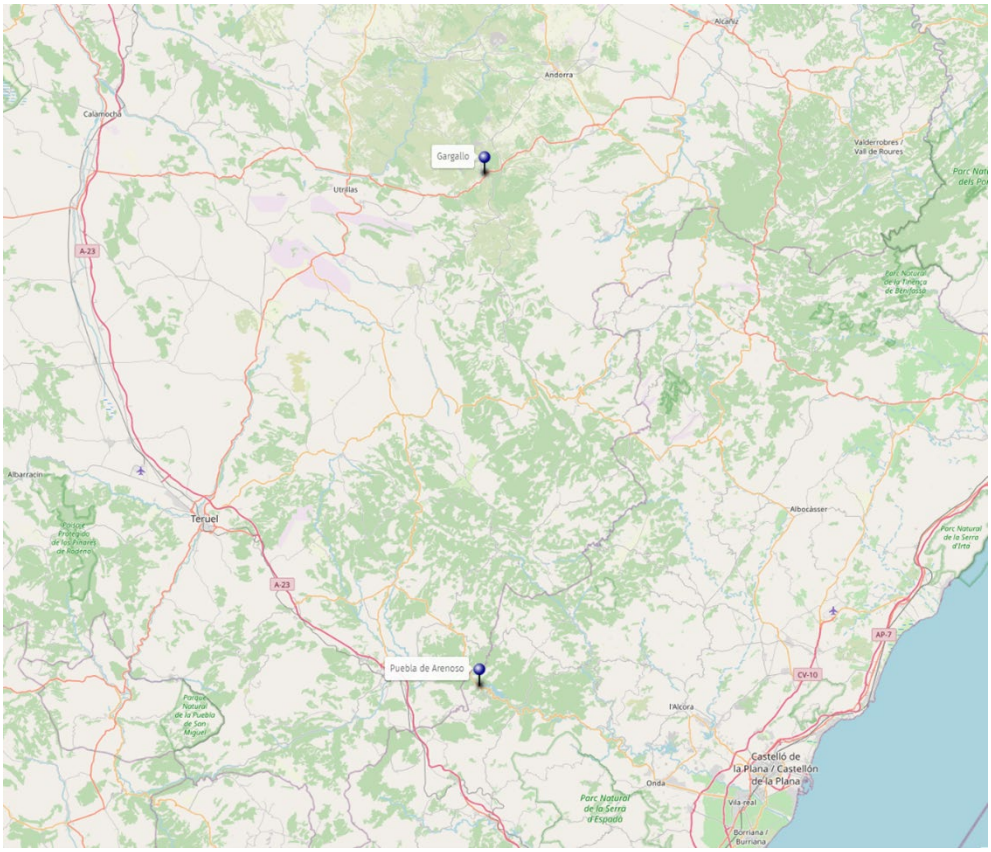
Imatge 2: Distribució aproximada del cognom *Gargallo* al 1600. Font: *Geneanet*.

Imatge 3: Distribució aproximada del cognom *Gargallo* al 1900. Font: *Geneanet*.

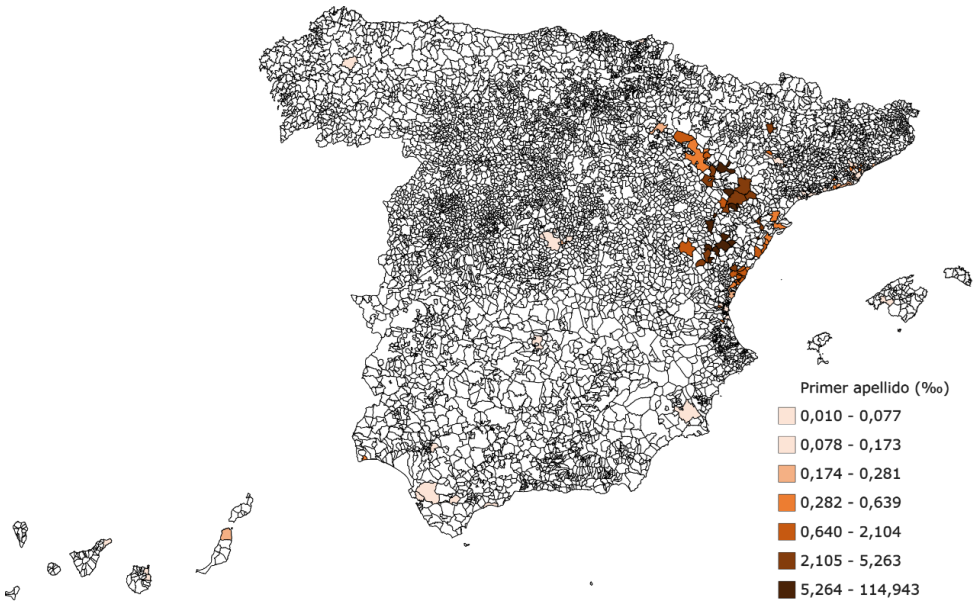

Imatge 4: Distribució aproximada del cognom *Gargallo* al 2025. Font: *Geneanet*.

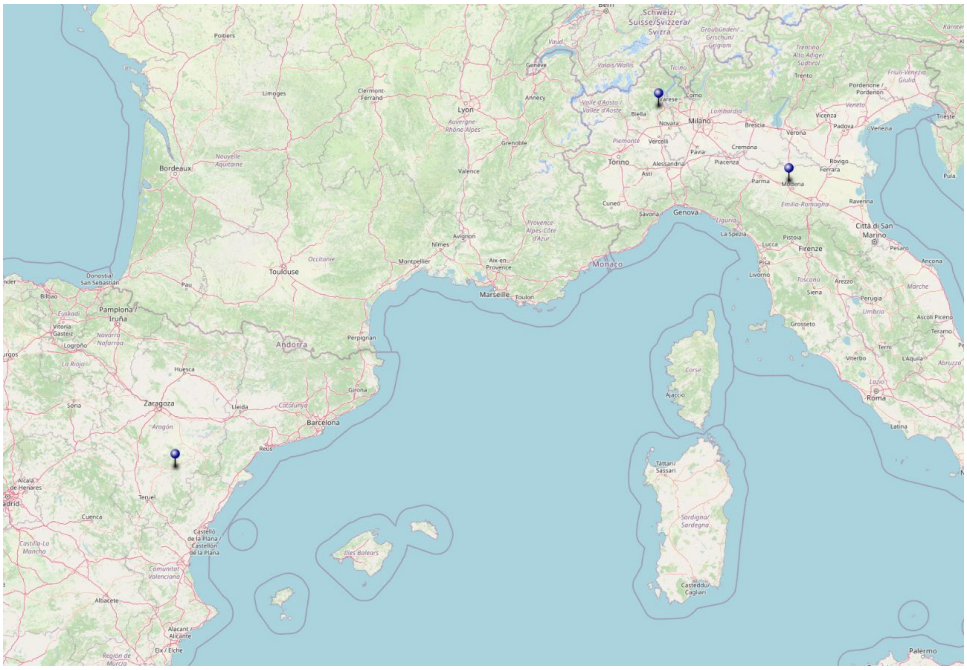

Imatge 5: Ubicació dels pobles de Gargallo i Puebla de Arenoso
(elaboració pròpia amb la cartografia d'*Openstreetmaps*).

Quant a l'etimologia de la forma *Gargallo*, ja en va fer un estudi excel·lent Manuel Gargallo (2002), al qual remetem. Procedeix d'un ètim llatí *GARGACULU, amb una arrel onomatopeica GARG- i el sufix -ACULUS, ben estudiat per Coromines, que es retroba en altres noms que presenten la mateixa arrel (*gargamella*, *gargallejar*, *gargall*, *garganta*, etc.). Com a nom comú, Manuel Gargallo en destaca els significats de «'gargajo o escupitajo', 'borbotón o borbollón', 'viruta', 'aserradura', 'árnica' y quizá 'pino'». I comenta que no acaba de veure la relació etimològica entre les accepcions de 'árnica' i 'pino' amb la resta de significats del mot.

Imatge 6: Distribució actual del cognom *Gargallo* segons l'*INE*.
Font: Instituto Nacional de Estadística.

Imatge 7: Ubicació dels topònims *Gargallo* (elaboració pròpia amb la cartografia d'*Openstreetmaps*).

En relació amb el topònim aragonès, l'autor explica que la primera documentació conservada és de 1209. I diu:

> Sabemos que algunos nombres de pueblos proceden generalmente del de un destacado ciudadano que se asentó en un lugar que estimó adecuado para su desarrollo. Generalmente se establecían estos *fundus* en zonas agrícolas. Por lo que a esta comarca se refiere pudo crearse como explotación agraria o como sitio propicio para la extracción de carbón y posible trabajo del hierro, al igual que otros asentamientos no anteriores a los siglos del Bajo Imperio (Gargallo 2002).

I afegeix:

> Cuando se puso nombre a este asentamiento en Hispania, *Gargallo*, en Roma, muchos siglos antes, hubo de emplearse como signo distintivo de una persona con acusado defecto en la garganta, hacer alusión a una voz ronca, a tener frecuentes adherencias laríngeas o a la posible costumbre de escupir. Pasado el tiempo, ya en Roma y cuando se incorpora a nuestra onomástica, lo hace como nombre de familia, lógicamente desprovisto de las posibles connotaciones peyorativas señaladas.

El fet de trobar a Gargallo mateix el major nombre de portadors d'aquest cognom confirma que inicialment fou un epònim, ja que altrament és difícil de justificar l'alta densitat d'aquest cognom en la seva població.

A més del topònim aragonès, existeixen dos més a Itàlia. Un a Novara (Piemont) i l'altre a Capri (Mòdena, Emília-Romanya).

Aprofitant que des de l'any 2021 treballo en la redacció del *Diccionari de cognoms* de l'Institut d'Estudis Catalans i que aquest diccionari empra el corpus del *PatRom*19F[1] per documentar i explicar l'evolució dels cognoms, mencionaré breument la presència en aquest corpus del cognom *Gargallo* i d'altres cognoms que comparteixen la mateixa arrel.

GARGALLO

S'hi troben vint-i-sis mostres, la major part de les quals en zones valencianes. Vegem-ne algunes:

Romeus de *Gargallo* (1299, València; DocVal./3-3v)
en Vicent de *Gargallo* (1349-1350, València; DocJustVal./s.f.)
en Berenguer *Gargallo* (1360, Castelló; LPrivStMateu/304)

[1] Projecte panromànic que vol elaborar un *Diccionari històric de l'antroponímia romànica* a partir dels cognoms que provenen del lèxic comú agrupats temàticament i per ètims. El *Diccionari d'antroponímia catalana* n'és una mostra elaborada pel grup de treball català.

Matheu *Gargallo* (1379, Sant Mateu; LMorStMateu/410)
Johan *Gargallo* (1397, Olocau; LHabMorella/69v)

I en el fogatge de 1553 es documenta al Principat (4 exemples a Arnes, 1 a Tortosa i 1 a Collbató):

Antoni *Gargallo* (1553, Arnes; FogCat/2,184)
Pere *Gargallo* (1553, Tortosa; FogCat/2,166)
Antoni *Gargallo* (1553, Collbató; FogCat/1,411)

GARGALL

També s'hi troba un exemple de *Gargall*:

en Nicolau *Gargall* (1334, València; DocJustVal./41r-45r)

GARGANTER

Hi trobem vuit exemples de *Garganter* ('xerraire'):

Antoni *Garganter* (1553, Guissona; FogCat/2,422)
Joan *Garganter* (1553, Agramunt; FogCat/2,127)

GARGANTA

A més, s'hi troben tres exemples de *Garganta*, que probablement prové del sentit de 'congost', 'engorjat', ben documentat en microtoponímia; seria, doncs, un cognom d'origen toponímic:

Michael *Garganta* (1448, Girona, SindicatRem. 33)
Bartholomeus Olm de *Sagarganta* (1448, Girona, SindicatRem. 216)
Pere *Garganta* (1553, Sant Andreu de Pruït; FogCat/1,455)

GARGALLOSA

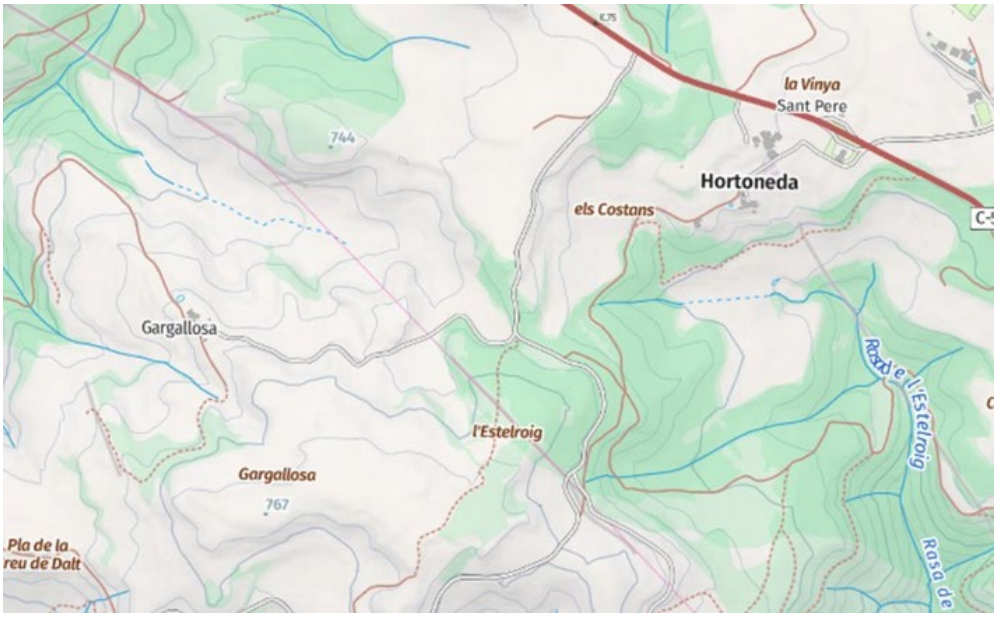
S'hi troba només un exemple. És un derivat de *gargalla* ('pinalla') més el sufix *-osa*, indicador de lloc on abunda una espècie vegetal (com en *Romegosa* 'abundant en romegueres'). I en aquest cas fa al·lusió al topònim *Gargallosa* (Clariana de Cardener, Solsona).

Salvador *Gargallosa* (1553, Hortoneda; FogCat/2,463)

* * *

Per acabar, voldria agrair al nostre homenatjat que quan tornàvem del II *Congreso Toponomasticon Hispaniae. Claves en la investigación toponímica (Miraflores de la Sierra*

(Madrid) y Alcalá de Henares, 2-4 octubre 2023),20F[2] va voler tornar a Barcelona passant per Gargallo, on vam dinar, per ensenyar-me el poble, que jo no havia visitat mai. Fou un viatge molt interessant per conèixer millor la toponímia aragonesa, ja que vam passar per Alcolea del Pinar, Molina de Aragón (on vam prendre un cafè i uns *torreznos* que ens van oferir), Monreal del Campo, Castel de Cabra i, finalment, vam arribar a Gargallo. I d'allà ja vam anar a Móra d'Ebre i cap a Barcelona. En aquell viatge ens va acompanyar l'asturiana Claudia Elena Menéndez Fernández, que aleshores feia una estada a la Universitat de Barcelona, i que va aguantar estoicament no només el trajecte de tornada a Barcelona, sinó el d'anada a Miraflores de la Sierra passant per Gallur, Magallón, Borja, Tarazona, Puerto del Madero, Parador Antonio Machado, Riaza i Buitrago del Lozoya.

Imatge 8: Ubicació del topònim *Gargallosa* esmentat en el corpus del *PatRom*. Cartografia de l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

[2] Podeu consultar les actes del congrés a García Sánchez / Nieto Ballester (2024).

Fotografia 1. Vista de Gargallo (Aragó). Fotografia de Mar Batlle.

Fotografia 2. Mar Batlle i José Enrique Gargallo a l'entrada del poble de Gargallo. Fotografia de Claudia Elena Menéndez.

Fotografia 3. Mar Batlle, José Enrique Gargallo i Claudia Menéndez a la plaça Major de Gargallo.

BIBLIOGRAFIA

BADIA I MARGARIT, Antoni M. (coord.) (2004): *Diccionari d'antroponímia catalana: volum de mostra*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

CANO GONZÁLEZ, Ana Maria / GERMAIN, Jean / KREMER, Dieter (coords.): *Dictionnaire historique de l'anthroponymie romane (PatRom)*. Berlin/Boston: De Gruyter, 4 vols.

GARCÍA SÁNCHEZ, Jairo Javier / NIETO BALLESTER, Emilio (2024): *Claves en la investigación de la toponimia hispánica*. Madrid: Instituto Geográfico Nacional. <https://www.ign.es/web/libros-digitales/claves_investigacion_toponimia>.

GARGALLO, Manuel (2002-2004): «Gargallo: Aproximación histórico-lingüística». *Archivo de Filología Aragonesa* Vol. 59-60, 2, p. 1265-1276.